

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ МЕДІАЦІЇ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**THE HISTORY OF THE FORMATION OF MEDIATION
IN THE CONSTITUTIONAL LAW OF UKRAINE**

**Деркач В.В., магістр права,
аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Академія праці, соціальних відносин і туризму**

У змісті наукової статті проведено аналіз історичних передумов становлення інституту медіації у конституційному праві України. Розглянуто особливості розвитку даного явища у суспільстві, а також його генезу на різних історичних етапах. У результаті проведеного дослідження було виокремлено і охарактеризовано періоди української державності та особливості конституційних норм на кожному з них. Проаналізовано наукові здобутки правників у сфері медіації. Окрім того, здійснено власний аналіз історичних етапів та конституційних норм, які були регуляторами суспільних відносин на кожному етапі існування державності. Особливої уваги приділено нормам сучасної Конституції України, визначено та проаналізовано її положення які відображають принципи проведення медіації у різних галузях права. Доведено, що зміст явища медіації є не новим для українського суспільства, адже з найдавніших часів авторитетні члени людської спільноти здійснювали примирення у спорах, що виникали. Із аналізу сучасного законодавства України та практики його застосування, зроблено висновок, що медіація має ряд важливих переваг над судовими процесами. Все частіше учасники конфліктних ситуацій обирають медіацію у трудових, цивільних, сімейних та інших спорах. Укладені угоди про примирення, у встановленому законом порядку дають право кожному учаснику спору отримати бажане і справедливо завершити конфлікт. У змісті даної наукової статті також розглянуто окремі норми Закону України «Про медіацію».

Із проведеного дослідження вважаємо, що медіація є вдалим надбанням суспільства та має низку переваг над вирішенням конфліктних ситуацій у судовому порядку. Особливо в сучасних умовах військового стану, проблем кадрового забезпечення судів та завантаженості судів. Вважаємо, що правове визначення медіації є повним, а правові засади її укладання потребують удосконалення із урахуванням конкретних ситуацій.

Акцентовано увагу на сучасному розумінні правового поняття «медіація» у законодавстві України, зокрема, виокремлено норми Конституції України, які стимулюють вирішення спорів за допомогою примирення. Проаналізовано конституційні норми (прямої дії), які є джерелом медіаційного процесу в державі та норми закону України «Про медіацію». Зроблено авторські узагальнення щодо ефективності та необхідності застосування медіації в конфліктних ситуаціях різного змісту.

Ключові слова: історія, етапи розвитку, медіація, конституційне право, законодавство, Конституція України, медіатор.

The content of the scientific article contains an analysis of the historical prerequisites for the formation of the institution of mediation in the constitutional law of Ukraine. The features of the development of this phenomenon in society, as well as its genesis at different historical stages, are considered. As a result of the study, periods of Ukrainian statehood and the features of constitutional norms in each of them were identified and characterized. The scientific achievements of lawyers in the field of mediation are analyzed. In addition, we conducted our own analysis of historical stages and constitutional norms that were regulators of social relations at each stage of the existence of statehood. Particular attention is paid to the norms of the modern Constitution of Ukraine, its provisions are identified and analyzed, reflecting the principles of mediation in various branches of law. It has been proven that the content of the phenomenon of mediation is not new for Ukrainian society, because since ancient times, authoritative members of the human community have carried out reconciliation in emerging disputes. From an analysis of modern Ukrainian legislation and the practice of its application, it was concluded that mediation has a number of important advantages over litigation. Increasingly, participants in conflict situations choose mediation in labor, civil, family and other disputes. Concluded agreements on reconciliation in the manner prescribed by law give each participant in the dispute the right to get what they want and to fairly end the conflict. The content of this scientific article also examines certain provisions of the Law of Ukraine "On Mediation".

Based on the conducted research, we believe that mediation is a successful asset of society and has a number of advantages in resolving conflict situations in court. Especially in modern conditions of martial law, problems of staffing of courts and workload of courts. We believe that the legal definition of mediation is complete, and the legal basis for its conclusion requires improvement, taking into account specific situations.

Attention is focused on the modern understanding of the legal concept of "mediation" in the legislation of Ukraine, in particular, the norms of the Constitution of Ukraine that stimulate the resolution of disputes through reconciliation are highlighted. The constitutional norms (direct action) that are the source of the mediation process in the state and the norms of the Law of Ukraine "On Mediation" are analyzed. The author's generalizations are made on the effectiveness and necessity of using mediation in conflict situations of various contents.

Key words: history, stages of development, mediation, constitutional law, legislation, Constitution of Ukraine, mediator.

Постановка проблеми. Конституційні гарантії застосування медіації в Україні не можливі без чіткого переосмислення історичних передумов та аналізу досліджуваного явища.

Актуальність теми полягає в тому, що все частіше високорозвинені країни світу відмовляються від каральної реакції за протиправні діяння особи, а пріоритетом обирають надання можливості людині виправитися і відшкодувати завдану шкоду, а також примиритися із потерпілим. Порядок примирення правники ототожнюють із явищем медіації.

У сучасному світі медіація є однією із найбільш популярних форм урегулювання спорів. Як свідчить практика європейських країн, більшість процедур медіації завершуються успішно, і конфліктуючі сторони надалі не повертаються на шлях судового розв'язання спору [1, с. 42]. Суттєвою перевагою медіації є розвантаження судів та скорочення часу, який витрачається на вирішення спорів.

Такі переваги дають можливість економії коштів, гарантують конфіденційність і неупередженість діяльності медіатора. Важливим у такому процесі є професіоналізм та моральні якості особи медіатора, адже його завданням, у результаті проведеної роботи є знаходження компромісу, що здатний задовольнити обидві сторони. За умови якісно проведеної медіації, не має сторони, яка б виграла або прогнала справу, тому і немає необхідності оскаржувати відповідне рішення, більше того, сторони мають можливість примиритися і налагодити стосунки. Як свідчить статистика, угоди, що укладені в результаті медіації, виконуються набагато сумлінніше, ніж судові рішення. На основі вище окресленого можемо стверджувати, що розвиток медіації в Україні є важливим кроком до забезпечення якісної охорони прав та законних інтересів людини і громадянина. Окремі норми Конституції України, як основного Закону стимулюють проведення відповідних процесів вирішення спорів. Однак, консти-

туційно-правове забезпечення медіації в Україні потребує ретельного дослідження, а окремі його положення – удосконалення.

Стан дослідження. Серед ґрунтовних досліджень медіації у юридичній науці, відносно недавно з'явилися комплексні роботи. Зокрема, у різних проявах дане правове явище вивчали видатні сучасники: О. В. Адамантис, Ю. В. Баулін, В. С. Гопанчук, Л. В. Власова, І. А. Войтюк, В. В. Землянська, В. Т. Маляренко, Н. В. Нестор, М. І. Хавронюк, Д. П. Яніцька. Окремі дослідження, які торкалися питання історії медіації в Україні, можна знайти у працях: Т. Кисельова, Ю. Бауліної, В. Гопанчука, І. Войтюка, В. Землянської, В. Маляренка, Н. Крестовської, А. Гірника, Ю. Притики, Ю. Зауляка, Ю. Михайльського. Однак проблеми, пов'язані із історією становлення медіації в конституційному праві України є не дослідженими.

Метою статті є дослідження історії становлення медіації в конституційному праві України.

Вклад основного матеріалу. Із огляду історичних джерел права можна зробити висновок, що українське суспільство за весь час існування було миролюбивим і знаходило всілякі способи конструктивно вирішити конфлікти, що виникали в різних суспільних відносинах. Саме, протиріччя та конфлікти є невід'ємною частиною соціального буття людини, а тому необхідним є впровадження ефективних засобів їх урегулювання. Одним із таких засобів можна вважати явище медіації, яка існувала ще в найдавніші часи та мала специфічну форму прояву і назву терміну. Процедур медіації здійснював медіатор – даний термін був запозичений з німецьких джерел, що визначали основи римської юридичної термінології.

Із урахуванням періодизації всесвітньої історії, Я. П. Любченко виокремлює п'ять етапів розвитку альтернативних способів вирішення конфліктів у сфері суспільних відносин:

1. перший етап, для якого характерне вирішення спорів шляхом переважно суспільних додержавних способів, що пояснюється впливом релігії та ідеології, відсутністю або слабкістю управлінських органів;

2. другий етап, під час якого держава посилює свій вплив на альтернативне вирішення спорів; розвиток арбітражу у сфері міжфеодалних спорів;

3. третій етап, коли держава, зважаючи на зміцнення суверенності, самостійно визначає механізми та процедури вирішення правових спорів: розвиток державного правосуддя та міжнародного арбітражу, регулювання державою альтернативних способів вирішення спорів;

4. четвертий етап пов'язаний із становленням авторитарних держав, які звузили сферу використання альтернативних способів вирішення спорів; пріоритетом є державне судочинство, зменшення практики міжнародного арбітражу, виникнення та пошук ефективних варіантів вирішення глобальних конфліктів (світові війни) за допомогою міжнародних організацій;

5. п'ятий етап полягає у розширенні сфери впровадження альтернативних способів вирішення спорів, максимальне врахування інтересів сторін конфлікту та створення умов для оптимального пошуку учасниками спорів способів задоволення власних потреб [2, с. 90–91].

Проаналізувавши дослідження вченого та шляхом власного переосмислення наукової проблеми, вважаємо окреслену періодизацію вдалою спробою пояснення історичного розвитку медіації. Для українського суспільства примирення між людьми являється основою державотворення та консолідації народу. Саме тому його поширення на усі сфери суспільних відносин набуло популярності. Найголовнішим є те, що медіація як примирення на кожному етапі розвитку української державності, знаходила заохочення до поширення застосування у основних нормах законів.

Тож, примирення на українських землях вдало застосовувалося, а якщо деталізувати періоди його історичного

розвитку в тому числі і в основних законах, то варто виокремити:

– період Київської Русі (IX–XIII ст.), характерною рисою якого є вагоме значення компромісу. У «конституційному» праві того часу – «Руській правді» прослідковуємо важливі принципи медіації. Звичайно ці норми не ідентичні сучасному розумінню Конституції, однак, в свій час були основою урегулювання правовідносин;

– період Гетьманщини (XIV–XVII ст.) – якому притаманна діяльність «поєднувачів»-посередників у складних суспільних конфліктах. Зокрема юридичні норми козацтва «Гетьманські статті» та Конституція Пилипа Орлика, були проявом демократії та підтримували процеси примирення у конфліктних ситуаціях;

– період Російської імперії (XVIII – початок XX ст.) – характерною особливістю якого є становлення та розвиток комерційних і мирових судів;

– період радянської доби, який проявився в два етапи: з 1917 р. до середини 1950 рр.; а також із кінця 1950 рр. до 1991 р. – важливим для даного періоду наявність репресивного законодавства та повна відмова від альтернативного вирішення спорів, що значною мірою вплинуло на застій у прогресі інституту медіації, але згодом на запит суспільства формуються окремі доктринальні підходи до примирення. За радянської влади в Україні було прийнято чотири Конституції УРСР – 1919, 1929, 1937, 1978 рр., які повністю були формальними та копіювали союзні конституції, хоча в їх змісті не було відображено положень медіації, однак примирення по окремих справах не заперечувалося.

Період пострадянський (з 1991 р. по 2000 р.) – стрімкий розвиток примирних процедур. На даному етапі було прийнято Конституцію України із її положеннями, які ефективно відображають заохочення процесів медіації в сучасному суспільстві.

Період євроінтеграційний (з 2000-х рр. по теперішній час) – впровадження альтернативного вирішення спорів у національну юридичну практику [3, с. 148–149]. На сучасному етапі явище медіації знайшло своє закріплення в Законі України «Про медіацію», що прийнятий на основі Конституції України.

Отже, національні традиції вирішення конфліктів узгоджуються із запровадженням сучасної системи альтернативних способів вирішення спорів, у тому числі медіації із урахуванням цінностей нашого суспільства та історично сформованих підходів.

Кожний із згаданих нами вище періодів становлення медіації уособлює специфічний зміст, який залежить від рівня суспільного буття та державного устрою. Разом із тим, процес примирення завжди знаходив свій попит у процесі вирішення різних конфліктів. Як свідчать історичні факти, найчастіше примирення або медіація застосовувалися і зараз широко застосовуються у вирішенні сімейних конфліктів, конфліктів розподілу власності, а також в окремих ситуаціях, коли особа скоїла кримінальне правопорушення.

Найбільш цікавим фактом в історії, принципи якого знаходить своє відображення у сучасній медіації, було існування мирових посередників. Цей період припадає на 1861 рік – завершення селянської реформи. Важливість мирових посередників була в тому, що вони мали повноваження спілкуватися із дворянством, селянами та представницькими органами. В основі їх діяльності були принципи гласності, незалежності та незмінності, а головним завданням залишалось сприяння реалізації селянської реформи тих років та врегулювання конфліктів поміщиків і селян. Тогочасні «медіатори» повинні були відповідати певним важливим вимогам. Такими вимогами було те, що у мирових посередників мала бути наявність у їх власності земельних угідь. Отже, це була перша інстанція для звільнення селян. Мирові посередники розглядали скарги та вирішували суперечки між поміщиками та звільненими

від кріпацтва селян, регулювали їх відносини, наглядали за діями органів місцевого самоврядування тощо. Інститут мирових посередників був досить ліберальним, адже майже не мав тиску від адміністративних органів. Вони користувались довірою та повагою серед населення, тому що задовольняли інтереси як селянства, так і поміщиків та дворянства [4, с. 135–136].

Окрім того, специфічним і цікавим був інститут примирення в Українській Радянській Соціалістичній Республіці, де домінуючою була ідеологія відсутності конфліктів у суспільстві, а медіація використовувалась лише в зовнішньоекономічній діяльності держави. Єдиною примірною процедурою була можливість укладання мирової угоди на різних стадіях цивільного процесу [5, с. 74].

За часів панування радянської влади в Україні було ліквідовано комерційне правосуддя, в основі якого існували специфічні процедури примирення у галузі торгівлі, а застосування принципу диспозитивності та мирової угоди обмежувалося. Усі позасудові мирові угоди потребували затвердження у судовому порядку. На суд покладалося зобов'язання щодо перевірки усіх обставин позасудових рішень і мирових угод. Проходження процедури примирення являлося обов'язковою умовою для суду при розгляді справи щодо розірвання шлюбу. За умови примирення сторін, вносився відповідний запис до протоколу судового засідання. Угода підписувалася подружжям, а суд виносив ухвалу про припинення провадження у справі за примиренням сторін. Такий порядок порушував природні права людини.

На даний час сутність правової системи України як феномена базується на конституційних положеннях відповідно до концепції природних прав, політичного плюралізму, пріоритету прав людини, відповідальності держави перед особою, на забезпеченні гармонізації політико-правових процесів. [6, с. 52–53].

Становлення інституту медіації в сучасному його розумінні набуло поширення та законодавчого заохочення в нашій державі в 90-х роках ХХ століття. Із прийняттям Конституції України спостерігаємо закріплення принципів, які покладено в основу медіації. Так у ст. 21 Конституції України зазначено: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» [7, с. 141], що означає принцип рівності прав сторін як у процесі медіації, так і на стадії підготовки до неї.

Окрім того, у ч. 1 статті 19 Конституції України, правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Саме за таким принципом здійснюється вирішення різного виду спорів між учасниками медіації.

На сучасному етапі розвитку державності медіацію прийнято вважати альтернативним способом вирішення спорів, що вже виникли між сторонами а також як процедуру, спрямовану на запобігання таких спорів – превентивна медіація.

Із прийняттям Закону України «Про медіацію» у 2021 році, інститут медіації набув чіткої правової визна-

ченості та став орієнтиром для населення, медіаторів і правозахисників. Зокрема, ч. 4 ст. 1 Закону закріплено, що медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. У відповідності до статті 2 прийнятого Закону, законодавство про медіацію ґрунтується на Конституції України і складається з цього Закону та інших нормативно-правових актів. Окрім випадків, коли міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, передбачено інші правила, ніж ті, що встановлені цим Законом, застосовуються правила міжнародних договорів України [8].

Нині законодавство по проведенню медіації є досить багатограним, може застосовуватися у кримінальних провадженнях, також у трудових, сімейних, цивільних, адміністративних та господарських спорах.

Тож, медіація як спосіб врегулювання спорів може інтегруватися в діяльність юрисдикційних органів двома шляхами: по-перше, як самостійна процедура, по-друге, як технологія врегулювання конфлікту.

Висновки. Отже, узаконення і запровадження медіації в Україні у сучасних юридичних процесах стало вагомим показником розвитку демократії та цивілізованого суспільства. Опрацьовані наукові дослідження дали можливість переконатися, що медіація не є новоствореним суспільним феноменом, а має глибоке коріння. Із часів запровадження державності та об'єднання українського суспільства, на кожному етапі його розвитку існували специфічні конституційні нормативні акти, які заохочували процеси примирення у разі виникнення різного роду конфліктів. Сучасні наукові підходи щодо втілення принципів медіації у процесі її проведення окреслюють низку позитивних рис, серед яких необхідно виокремити:

- економія часу;
- економія витрат;
- збереження стосунків;
- конфіденційність та збереження ділової репутації;
- відсутність обмежень у пошуку взаємовигідного рішення [9].

Із огляду наукових досліджень стає зрозумілим, що все частіше відбувається запровадження медіації у багатьох сферах суспільного життя, шляхом природнього спільного бажання учасників спору та позитивні результати проведення її – укладання угоди про примирення, яка затверджується судом і потребує виконання.

Із проведеного дослідження вважаємо, що медіація є вдалим надбанням суспільства та має низку переваг над вирішенням конфліктних ситуацій у судовому порядку. Особливо в сучасних умовах військового стану, завантаженості судів. Вважаємо, що правове визначення медіації є повним, а окремі правові засади її укладання потребують удосконалення із урахуванням конкретних ситуацій [9].

Отже дослідження історії конституційно-правового забезпечення розвитку медіації в Україні потребує постійного переосмислення та нових підходів оцінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. I. Orłowska Czy tylko mediacja między sprawcą a ofiarą. «Mediator» – № 20, 1/2202. – S. 42.
2. Любченко Я. П. Альтернативні способи вирішення правових спорів: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2018. 249 с.
3. Прущак В. Є. Врегулювання спору за участю судді у цивільному судочинстві України : дис. ... д-ра філософії : 081. Одеса, 2020. 207 с.
4. Ващенко А. В. Повітові з'їзди мирових посередників у структурі органів управління Російської імперії 1861–1874 рр.: законодавчо-правовий аспект. *Проблеми історії України XIX-початку ХХ ст.* 2011. № 18. С. 134–140.
5. Корінний С. О. Впровадження медіації в адміністративний процес України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2019. 242 с.
6. Оніщенко Н. М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; НАН України. Київ, 2002. 426 с.
7. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.
8. Закон України «Про медіацію» (*Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2022, № 7.
9. Медіація в Україні: ефективність та майбутні перспективи розвитку. URL.: <https://zib.com.ua/ua/142914.html>
10. Деркач В.В. Конституційно-правове забезпечення розвитку медіації в Україні. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2023.11.